

населения, трудовых коллективов, каждого человека.

Перспективами дальнейших исследований является создание целостного механизма управления дисциплинарными отношениями, который включал бы четкое правовое и экономическое обоснование объектов дисциплинарных отношений, типов и основных механизмов реализации форм власти в дисциплинарных отношениях, формирование ССДВ и мотивационного механизма управления дисциплинарными отношениями. Только тогда можно сформировать стратегические подходы в управлении дисциплинарными отношениями предприятий, их трудовых коллективов.

Литература

1. Ю.С. Адушкин. Дисциплинарное производство в СССР / Под ред. засл. деятеля науки РСФСР докт. юрид. наук проф. В.М. Манохина. Изд – во Сарат. ун – та,

1986, с. 1 – 128.

2. Губерная Г.К., Ильюшенко В.Г. Власть и управление // ДонДАУ, Менеджер.- 2003.- №2 (24).- С. 7 – 12.

3. В.В.Дементьев, <http://fppr.org.ua>.

4. Смирнов В.Н. Внутренний трудовой распорядок на предприятии. -Л., 1980.

5. Таганцев Н.С. Уголовное право (Общая часть). Часть 1. По изданию 1902 года. Allpravo.ru. – 2003.

6. Хавронюк М.І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2003. – 240с.

7. Шкатулла В. И. Настольная книга менеджера по кадрам. - М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999.- 527с.

8. О.В. Яремчук. Трудовой коллектив як суб'єкт трудового права // Право і безпека.- 2004.- №1.- С. 186 – 189.

Статья поступила в редакцию 04.01.2005

Н.П. УЛЬЯНОВА,

Институт міжнародних відносин

ПОЗИТИВНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА РІЧАРДА ПОЗНЕРА – СТВЕРДЖЕННЯ ТА КРИТИКА

Найсерйозніший і ймовірно найвпливовіший підхід за останні роки, що пояснює загальне уявлення поняття правосуддя і розглядає водночас прийняття законного судового рішення та його об'єктивну реалізацію, є саме тією міждисциплінарною галуззю "Економіки і Права", яку вчені, досліджуючи її, називають економічним аналізом права.

Виправдано вважається, що інтерес до економіко-правових концепцій походить від досліджень в Школі права університету Чикаго. Спільна робота юристів і економістів привела до появи журналу "Law and Economics" та спеціальних учбових програм в цій області. Особливий інтерес спонукали робо-

ти, опубліковані на початку 1960-х років Рональдом Коузом і Гвідо Калабрезі¹. Свое

¹ Див.: Coase R.H. The Federal Communications Commission // Journal of Law and Economics. 1959.N 2; Coase R.H. The Problem of Social Cost // Journal of Law and Economics. 1960. N 3 (Coase R.H. The Firm, the Market and the Law. 1988 (ch. 5); Див. рос. видання: Коуз Р. Фирма, рынок и право. М.: Дело, ЛТД при участии изд-ва "Catallaxy", 1993); Calabresi G. Some Thoughts on Risk distribution and The Law of Torts // Yale Law Journal. 1961. Vol. 70. P. 449; Calabresi G. The Decision for Accidents: An Approach to Nonfault Allocation of Costs // Harvard Law Review. 1965. Vol. 78. P. 713; Calabresi G. Fault, Accidents and the Wonderful World of Blum and Kalven // Yale Law Journal. 1965. Vol. 75. P. 216; Calabresi G. The Costs of Accidents. 1970.

перше систематичне застосування в вирішенні цілого кола правових питань нові методи отримали в роботі Річарда Познера "Економічний аналіз права", опублікованої в 1972 р.²

Сфера "права і економіки" дуже широка і охоплює багато класифікацій. Одна з яких — це відмінність між позитивним і нормативним економічним аналізом права: між використанням економічного аналізу для обґрунтування того, що повинне бути, і для пояснення того, що є, було, або прогнозуванням того, що буде.³ Ця відмінність і ілюструється порівнянням досліджень Гвідо Калабрезі про деліктне право і досліджень Річарда Познера⁴. Роботи Калабрезі були в основному нормативними, основаними на питаннях алокаційної ефективності. Тобто тими, де визначаються ситуації, в яких ефективність не досягається, і розробляються альтернативні коректуючі рішення. Сам же Познер визначив, що його інтерес до аналізу права позитивний⁵. Саме такий аналіз права і розглядатиметься далі.

Дебати між прихильниками та опозиціонерами позитивної економічної теорії права тривають від самого початку утворення економічної теорії права і по цей день. Цікавим є погляд Олександра Шмакова та Шипкової, показаний в статті «Экономический подход к праву: критическое вступление»⁶, яка по суті є реферати-

вним викладом позиції Центо Г. Вельяновські⁷, ведучого співробітника Інституту економічних проблем в Лондоні. Зокрема, чикагський підхід, описаний більшою мірою в роботах Познера⁸, критикується за надмірно спрощену економічну інтерпретацію права і всеосяжні позитивні і навіть більше того - нормативні твердження, зроблені від імені ринкової економічної теорії.

Серед останніх варто відзначити статтю С.Дікіна «Современное движение экономики и права»⁹, в якій автор глибоко і детально розглядає сучасний стан економічного аналізу права і теорії Познера як невід'ємної складової нового напрямку.

Ціллю ж цієї роботи є перш за все визначення місця позитивної економічної теорії права саме Річарда Познера, як найвагомішого представника даної точки зору, у загальній теорії Law and Economics.

Інша ціль полягає в тому, щоб розглянути критичні відгуки на позитивний аналіз не як неспроможність теорії взагалі, а як поточні недоліки, які можна і треба усунути.

Отже, у своїх працях Познер намагається дати "позитивну" економічну теорію права. Ця теорія намагається проаналізувати ефективність застосування закону в різних досліджуваних ситуаціях. Існує думка, що правові та процесуальні норми і інститути загального, або прецедентного, права на відміну від більшої частини законодавчої і конституційної законотворчості сприяють ефективності.

Сам Познер говорить, що позитивний аналіз відноситься швидше до спроб зрозуміти і пояснити світ, ніж вдосконалити його. Пояснення — ось сфера інтересів науки, а економічна наука — це наука про раціональну людську поведінку. Має бути можливість вивчити поведінку, регульовану правовою системою, і навіть поведінку

² Див.: Posner, R. *Economic Analysis of Law*. Boston: Little, Brown. 1986. , Posner R.A. *The Economic Approach to Law* // *Texas Law Review*. 1975. Vol. 53. P. 757; Posner R.A. *Some Uses and Abuses of Economics in Law* // *University of Chicago Law Review*. 1979. Vol. 46. P. 28.

³ Див. детальніше Posner R. *Some uses and abuse of economics in law* // *University of Chicago law review*. 1979. Vol. 46. P. 281—306.

⁴ Див. виноска 1 і 2.

⁵ Детальніше про порівняння нормативного і позитивного економічного аналізу права див.: Дикин С. *Современное движение права и экономики: анализ и оценка* // *Истоки*. Вып. 4. М.: ГУ ВШЭ, 2000. С. 178 – 227.

⁶ Шмаков А.В., Шипкова О.Т. *Экономический подход к праву: критическое вступление* // *Экономический вестник РГУ*. - 2004. - ном.2. - С. 128 - 145.

⁷ Див.: Veljanovski C. *The Economic Approach to Law: A Critical Introduction*, 7 *Brit. J. Law&Society*, 158(1980).

⁸ Див. виноску 2.

⁹ Див.: Дикин С. *Современное движение права и экономики: анализ и оценка* // *Истоки*. Вып. 4. М.: ГУ ВШЭ, 2000. С. 178 – 227.

самої системи за допомогою методів економічної теорії як науки, а не як ідеології або етичної системи¹⁰.

Р. Познер вважає, що позитивний економічний аналіз права базується на трьох фундаментальних передумовах.. Згідно першої, індивідууми розглядаються як раціональні максимізатори. За другою, по аналогії з ринком правова система розглядається як спосіб розподілу обмежених ресурсів серед конкуруючих цілей. Остання ідея полягає у тому, що система загального права, яка склалася в англосакських країнах, загалом і в цілому діє у напрямі підвищення добробуту суспільства, сприяє максимізації його багатства. По думці теоретиків економіки права, пояснюється це тим, що при встановленні прецедентів суди "наслідують" ринку: вони ухвалюють такі рішення, до яких приходили б самі сторони, май вони можливість наперед вступити в переговори по предмету суперечки¹¹.

За Познером позитивний економічний аналіз права має дві грані. Одна з них — вивчення поведінки, регульованої правовою системою, — ілюструється новаторським дослідженням судів Уільяма Лендеса¹². Лендес перевіряв, як сторони в судовому процесі реагують на обмеження, накладені на них. У центрі уваги знаходиться аргумент про те, що суди, діючи в системі права, націлені на досягнення ефективності добробуту, причому не обов'язково, щоб вони робили це явно.

Інший напрям позитивного економічного аналізу права намагається пояснити не поведінку індивідів і фірм, регульованих правовою системою, а структуру самої системи. Проілюструвати це можна

так званою формулою Хенда (Hand formula)¹³. Нею вимірюється ступінь порушення обов'язку бути обережним шляхом порівняння витрат на обережність з розмірами збитку і вірогідністю здійснення цього порушення. Це і створює механізм для встановлення норм обережності, який дозволяє суспільству мінімізувати загальні витрати будь-яких нещасних випадків.

Познер стверджує, що спроби пояснити правові норми і наслідки їх втілення в життя такими, як вони є, а не зміна їх з ціллю покращення і лягли в основу позитивної цілі економічного аналізу права.

Вона охоплює багато галузей права: галузі загального права, особливо ті, що стосуються права власності, нанесення збитків, кримінальні злочини, контракти. Всі вони підпорядковуються економічним розглядам. Звичайно, далеко не всі судові вироки містять прямі посилання на економічні концепції. Але це не означає, що вони повністю там відсутні. Як правило, економічна основа просто добре затушована. Адже більшість правових доктрин так чи інакше пов'язана з передумовами теорії ефективності, і багато з них засновані на класичній економічній ідеології¹⁴.

І не дивлячись на вищезазначене, економічні положення зазнають атаки звідусіль. Розглянемо їх і спробуємо одночасно спростувати, базуючись на тезах Познера.

Існує декілька критик позитивної теорії. Перша полягає в тому, що економічна модель людської поведінки є неправильною, а економічна наука - обман. Інша каже, економістам краще було б вивчати ринкову діяльність, ніж позаринкову, а юристам не користуватися економічними моделями для пояснення правових наслідків. Ще одна включає в себе злочин, винесення вироку, та інші справи, притаманні правовій системі.

¹⁰ Див.: Posner R. Some uses and abuse of economics in law // University of Chicago law review. 1979. Vol. 46. P. 281—306.

¹¹ Див. детальніше: Дикин С. Современное движение права и экономики: анализ и оценка // Истоки. Вып. 4. М.: ГУ ВШЭ, 2000. С. 178 – 227.

¹² Landes W. An economic analysis of the courts // Journal of law and economics. 1971. Vol. 15.

¹³ Див.: Posner R.A. A Theory of Negligence // Journal of Legal Studies. 1972. Vol. 1. N 29. P. 33, Posner R.A. Economic analysis of law. P. 122—124.

¹⁴ Детальніше див.: Posner, R. Economic Analysis of Law. Boston: Little, Brown. 1986

З основного припущення, що люди є раціональними максимізаторами своїх задоволень, економісти виводять багато гіпотез, основна з яких „право потреби” - збільшення відносної ціни продукту спричиняє зниження кількості попиту на нього. Але основне припущення економіки здається не тільки важким для розуміння, а також серйозно неповним. Люди зазнають труднощів при розгляді мало можливих подій, які є важливими в багатьох сферах правової поведінки, досліджуваної економістами, і більшість людської поведінки є спонтанною – ірраціональною, одним словом. Але вірне те, що гіпотеза про максимізацію корисності діє і тому вона «раціональна». Припущення про раціональність допомагає розкрити деякі важливі наслідки правових змін. Люди не пасивно реагують на закон і не підкоряються йому бездумно, а адаптуються до зміни витрат і вигод, які він приносить. Їй тому її можна направити в потрібне русло.

Отже що, деякі все ще слабкі місця економіки не повинні завадити спробам дослідити негрошову політику? Звичайно, ні, каже Познер¹⁵. Хоча в більшості негрошова політика достатньо складна, і це так, чи тому що одні досліджують її з точки зору економіки, яка припускає, що людська поведінка раціональна; чи з точки зору інших природних наук, які не роблять такого припущення, але нічим це не пояснюють. Економіка права могла стати слабкою галуззю, розділяючи головну хворобу економіки та інші недоліки, властиві собі. Та чи є психологія права сильною? Соціологія права? Правова антропологія? Юриспруденція як позитивна теорія права? Ці галузі міждисциплінарних правових наук, та інші, які ще можна назвати, старші за економічний аналіз права, та все ж є слабкими кандидатами на чільну роль в творенні позитивної теорії права. А економіка права відвоювала для себе це місце. Роль, яку грає економічний аналіз у вивченні права – це роль додаткового під-

ходу, що в деяких галузях має перевагу над традиційними методами правової школи, в інших є другорядним.

Таким чином є певні докази, що економіка повинна вивчати ринок, хоча вивчення неринкової поведінки лежить поза межами її компетенції, воно не є і не може бути економічним. Фактично, „економіка”, як і „право”, не має ні чіткого пояснення самого терміну, ні зазначеного радіусу дії. Ніхто не може сказати, що економіка є тим, що роблять економісти, тому що багато неекономістів творять економіку, чи може вони стають економістами у такому випадку? Ніхто не може назвати економіку наукою раціонального вибору. Існують теорії раціонального вибору, що не відповідають економіці, чи то через любов до мінливих переваг, які змінюють більшість економічних прогнозів, чи через припущення, що у кожній людській істоті є безліч розумних акторів, наприклад, спонтанне „Я” і „Я”, що задумується про майбутнє. І є нераціональні економічні теорії, чи то не повністю раціональні. Вони охоплюють теорії виживання промислових організацій (фірми, що винайшли більш ефективний метод роботи досягнуть успіху, порівняно з менш ефективними фірмами) і багато макроекономічних теорій, в яких люди мають певні схильності (заощаджувати, утримувати фіксовану частку своїх активів готівкою), які не походять до раціональних моделей людської поведінки. Дехто може сказати, що економіка не наука про ринок, тому що інші дисципліни досліджують його – соціологія і антропологія, наприклад. Правда ж в тому, що історично економіка акцентувалася на вивченні ринку.

Не є гарним аргументом те, що поширення впливу економіки на негрошову політику повинне зачекати, перш ніж вирішаться основні проблеми ринкової економіки. Це питання відображає помилку, що у економістів є чітко зазначена сфера інтересів. Може вони краще розберуться з деякими аспектами неринкової політики, аніж з деякими ринкової, навіть якщо про ринкову вони знають набагато більше, ніж

¹⁵ Див.: Posner R.A. The problems of jurisprudence. First Harvard University Press edition. 1999. P.353-393

будь-яку іншу.

І не є гарним аргументом, що економісти, можливо, конкуруватимуть з юристами. Адже сумісна галузь вивчення не є полем для конкуренції, а скоріше є місцем взаємодії. Адже існує велика кількість розбіжностей між вченими економістами і вченими юристами з приводу економічного аналізу правових питань. Ці вчені розглядають проблему з різних сторін. Юриста цікавлять подробиці, з фактичними деталями і формальними правовими нормами, підтвердженими аргументами. Економіст навпроти цікавиться узагальненнями, вважає за краще позбавитися деталей, які закривають ключові відносини, і його аналіз має тенденцію або бути неповним, або підкреслити численні міркування, які можна застосувати до конкретної проблеми. Економічний підхід прагне зв'язати цілі і засоби обох, знайти узагальнення, які можна використовувати, щоб виробити стратегію і оцінити правову доктрину і судочинство, показати компроміси між цілями, і прослідити взаємозв'язки між різними законами і індивідуальною поведінкою¹⁶.

Є ще деяка кількість заперечень позитивній стороні економічної теорії права. Перше полягає в тому, що теорію не можна реально дослідити (і тому вона є псевдо науковою), адже дані, потрібні для дослідження, чи є окремою правовою доктриною максимізуєча багатство, практично недоступні. Ця критика, що часто і несутісно приєднується до критики, що окремі доктрини, які аналітики економічної теорії права називають ефективними, а насправді є неефективними, перебільшена. Дані, потрібні для тестування позитивної теорії - доктрини у справах цивільного правопорушення, дані по кількості нещасних випадків, число і вартість судових процесів, рівень страхової відповідальності і виплати по страховим полісам, різно-

види правових доктрин – статутного і загального права – неможливо дістати, і немає більш важкодоступних даних, ніж ті, що потрібні для дослідження інших економічних теорій. Правда в тому, між тим, що було виконано декілька статистичних тестувань економічної теорії права і вони, замість аналітиків, були достатньою мірою задовільними, щоб дати якісну оцінку максимізуючим якостям правових норм, доктрин, і постанов, що досліджувалися. Буде неправильно думати, що норми не можуть бути даними для науки. Але називати правові норми ефективними або неефективними, в умовах, де виміряти витрати і прибутки не завжди можливо, або просто ніхто не намагається щоразу зробити це, буде надто суб'єктивно і заважатиме спробам оцінити вимоги для підтвердження чи спростування економічної теорії, протиставляючи її діючим нормам права та результатам судових справ.

Хоча це і реальна критика, але занадто перебільшена. Деякі доктрини загального права, включаючи формулу Хенда, можна віднести до явно економічних. В інших прихована економічна логіка лежить майже на поверхні. А ще в інших, порівняння між схожими доктринами в різних правових системах (наприклад Англії і Америки) можна знайти розбіжності, приблизно схожі на розбіжності в економічних обставинах – перенаселення, кількість землі під поля, і так далі.

Схожа критика позитивної теорії полягає в тому, що її прихильники або погоджуються з помилковістю теорії, або вона надто слабка, щоб це спростувати. І ніхто не вірить, що кожна норма загального права є максимізатором багатства, чи що кожний закон просто перерозподіляє багатство на користь деяким групам, і найсильніше в теорії – що вона детально описує загальну політику правової системи. Де ж тут слабкість, яку потрібно лікувати? Чи в тому, що позитивна теорія описує більшість правових норм, чи в тому, що вона знайшла вплив, можливо одна серед багатьох, на утворення правових норм. Чи може в тому, що вона є незадові-

¹⁶ Див.детальніше: Шмаков А.В., Шипкова О.Т. Экономический подход к праву: критическое вступление // Экономический вестник РГУ. - 2004. - ном.2. - С. 128 - 145.

льною, тому що не пояснює багато, можливо більшість, явищ, які повинна пояснювати, та не дає жодних порад, як зменшити цей величезний залишок непізнаного.

Наступне в запереченнях, що не має адекватного пояснення, чому судді повинні формувати доктрини загального права в напрямку, зазначеному нормами максимізації багатства. Еволюціонуюче пояснення вважається незадовільним. Проміжки, з якими розвивалося загальне право, занадто короткі для мимовільного процесу створення ефективних норм, і в цьому окремому процесі скоріше за все домінуватимуть інші визначні чинники правових норм. Пояснення, які зосереджуються на стимулі суддів затриматися на випадку, обурливому для економіста, полягають в тому, що судовий процес створений для знищення основних стимулів, які економісти використовують для прогнозування поведінки. Умови судової роботи намагаються зробити суддю незацікавленим, з точки зору його власних матеріальних інтересів. Матеріальні інтереси не є єдиними в економічній концепції власних інтересів. Але розміри інших важко встановити. Хоча судді такі ж користюлюбні, як і інші люди, це особливий випадок, коли об'єктивність рішення повинна перевищувати власну зацікавленість судді, даючи йому задоволення від виконаного обов'язку – і цей єдиний максимізуючий показник не здається повністю відповідним економічному аналізу. Не зовсім зрозумівши, в чому ж полягають судові стимули, принаймні схоже на правду, що вони підштовхують суддів до створення норм загального права, які допоможуть незібраній, але впливовій соціальній політиці встановлення роботи ринку. Та може це і є єдиною соціальною політикою, що механізми судового процесу дають можливість суддям допомагати в послідовному і беззаперечно розумному способі дії. Якщо так, максимізація багатства пропонує суддям зручне і соціально корисне чільне місце.

Остання важлива критика позитив-

ної теорії права полягає в тому, що максимізація багатства така непослідовна і не приймає соціальних норм, і важко уявити, щоб судді керувалися нею. Так, каже Познер – максимізація багатства дійсно незадовільна, але вона є привабливою чи, принаймні, виправданою, коли знаходиться у сфері дії загального права.

Отже, можна зробити декілька важливих висновків з вищезазначеного. Окремо від її педагогічної заслуги, що полягає в наданні безлічі норм та доктрин загального права, можливість чітко систематизуватися, позитивна економічна теорія попереджує правових вчених про можливість наукової теоризації права і спонукає їх шукати конкуруючі теорії, хоча пошук був би безрезультатним, стверджує Познер.¹⁷ Більше того, навіть в своєму самому слабкому вигляді теорія може вимагати певної практичної підтримки. Здається, що інтуїції щодо максимізації багатства вступили до важливого рангу доктрин загального права. Хоча і буде великим перебільшенням підводити підсумок тим, що логіка загального права є максимізатором багатства, а логіка статутного права перерозподіляючою багатство, у цьому є деяка правда¹⁸.

Позитивний економічний аналіз права не вважає себе вищим за критику, але це повинна бути критика, заснована на знанні. І як показує практика, критика є корисною, адже вона допомагає або ліквідувати недоліки, або спростувати їх присутність.

І беручи до уваги підвищену цікавість останнього часу до економічного аналізу права взагалі і до позитивної економічної теорії як її складової, можна з впевненістю сказати, що подальші дослідження допоможуть зміцнити економіку права і посилити її функції як окремої дисципліни.

¹⁷ Див.: Posner R.A. The problems of jurisprudence. First Harvard University Press edition. 1999. P.353-393

¹⁸ Там же.

Література

1. Дикин С. Современное движение права и экономики: анализ и оценка // Истоки. Вып. 4. -М.: ГУ ВШЭ, 2000.- С. 178 – 227
2. Коуз Р. Фирма, рынок и право. -М.: Дело, ЛТД при участии изд-ва "Catallaxy", 1993
3. Шмаков А.В., Шипкова О.Т. Экономический подход к праву: критическое вступление // Экономический вестник РГУ. - 2004. - ном.2. - С. 128 - 145
4. Calabresi G. Fault, Accidents and the Wonderful World of Blum and Kalven // Yale Law Journal. 1965.Vol. 75. P. 216
5. Calabresi G. Some Thoughts on Risk distribution and The Law of Torts //Yale Law Journal. 1961. Vol. 70. P. 449
6. Calabresi G. The Costs of Accidents. 1970
7. Calabresi G. The Decision for Accidents: An Approach to Nonfault Allocation of Costs // Harvard Law Review. 1965. Vol. 78. P. 713
8. Coase R.H. The Federal Communications Commission// Journal of Law and Economics. 1959.N 2
9. Coase R.H. The Firm, the Market and the Law. 1988 (ch. 5)
10. Coase R.H. The Problem of Social Cost // Journal of Law and Economics. 1960. N 3
11. Landes W. An economic analysis of the courts //Journal of law and economics. 1971.Vol. 15
12. Posner R.A. A Theory of Negligence // Journal of Legal Studies. 1972. Vol. 1. N 29. P. 33
13. Posner R.A. Some uses and abuse of economics in law // University of Chicago law review. 1979. Vol. 46. P. 281-306.
14. Posner R.A. The Economic Approach to Law //Texas Law Review. 1975. Vol. 53. P. 757
15. Posner R.A. The problems of jurisprudence. First Harvard University Press edition. 1999. P.485
16. Posner, R. Economic Analysis of Law. Boston: Little, Brown. 1986. P.805
17. Veljanovski C. The Economic Approach to Law: A Critical Introduction, 7 Brit. J. Law&Society, 158(1980)

Статья поступила в редакцию 31.01.2005

**П.С. ЛЕМЕЩЕНКО, к. э. н, доцент,
Белорусский государственный университет**

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ДЕНЕГ: НАЧАЛО АНАЛИЗА

«Ремесленников и кузнецов боялись из-за того, что они занимались преобразованием материальных субстанций; торговцев боялись из-за того, что они занимались преобразованием такого неосязаемого качества, как ценность. Насколько же сильнее люди должны бояться банкира, совершающего преобразования с помощью самого абстрактного и бестелесного из всех экономических институтов?!» (Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. М., 1992, с. 179)

Сфера денег и денежных отношений получила достаточно сильное распространение и развитие, проникнув в настоящее время даже в те области деятельности людей, которые лишь косвенно соприкасаются с этим феноменальным материалом. По-

этому любой человек, а тем более экономист-теоретик, так или иначе, в явной или неявной формах определяет свое отношение к деньгам. «Узкие» специалисты по

© П.С.Лемещенко, 2005